

K LENINSKEJ KONCEPCII VZŤAHU FILOZOFIE A PRÍRODNÝCH VIED

MILAN ZIGO, Katedra marxisticko-leninskej filozofie, FFUK Bratislava

ZIGO, M.: On the Leninist Conception of Relation of Philosophy and Natural Sciences. *Filozofia* 35, 1980, No. 3, p. 260—272

While criticizing „physical“ idealism, Lenin was continuously solving problems of relation of philosophy and natural sciences. The basic principle he made one of his starting points was substantial unity of materialistic philosophy and natural sciences. Philosophical interpretation of the knowledge, difficulties and developmental trends in natural sciences goes at the level of foundations of science (its categorial groundwork), epistemology (analysis of epistemological science which bear on world outlook Lenin showed convincingly problems of science and its development), the consequences of the need for another aspect — the analysis of positive or negative exploitation of science in the „struggle of the two parties in philosophy“ and therefore, for ideological and political aims. He also showed the insufficiency of naive realistic attitude of natural scientists in this new situation (taken from the scientific and philosophic point of view).

I

Jednou zo základných čŕt každej materialistickej filozofie je jej úzka, bytostná spätosť s výsledkami a problémami špeciálnych vied daného obdobia. Prírodným vedám, najmä základným (fyzike, chémii, biológii, fyziológii a ďalším) patrí pritom tradične významné postavenie. Vznikom dialektického materializmu sa vzťah materialistickej filozofie a prírodných vied dostal na kvalitatívne novú úroveň.

Rámcove povedané nový materializmus, ústami Engelsa, odmietol obe krajnosti, ktorými trpel tento vzťah v staršom, najmä mechanistickom materializme. Prvou, výraznejšou a rozšírenejšou bolo nekritické preberanie, extrapolácia vedeckých pojmov, zákonov, koncepcií do filozofie takpovediac v surovom stave, bez filozofického domyslenia a spracovania. Táto krajnosť implikovala tak nebezpečenstvo pozitivistickej negácie špecifickosti a zmyslu filozofie, ako aj tendenciu k vulgárnemu materializmu. V čase vzniku a v období prvej etapy vývinu dialektického materializmu sa obe tieto nebezpečenstvá naplno realizovali. Zakladatelia marxizmu venovali ich kritike veľkú a sústavnú pozornosť. Druhou krajnosťou, ktorá je opakom prvej, je tendencia k naturfilozofii. Naturfilozofické špekulácie sú síce typické predovšetkým pre objektívne idealistické smery, no výrazné sklony k nim sa objavujú vo vrcholnej fáze mechanistického materializmu (napr. Haeckel), ale aj neskoršie. Naturfilozofia sa usiluje silou filozofickej invencie a špekulácie „pokryť“ prázdne miesta na mape poznania a ubrániť tak jednotu a ucelenosť materialistického výkladu prírody.

Ani jedno z týchto riešení vzťahu materialistickej filozofie a prírodných vied neobstálo z hľadiska nového, dialektického materializmu. Tu sa od samého začiatku uplatnilo chápanie, podľa ktorého filozofia a prírodné vedy (resp. špeciálne vedy vôbec) sú dve relatívne samostatné, no hlbínne späté zložky jednotného ľudského poznania, ktoré je opäť jednou z podstatných zložiek ľudskej prakticko-pretváracjej činnosti. Najhlbším vyjadrením tohto chápania je a ostáva Marxova koncepcia jednotnej vedy, v ktorej sa celé vedecké poznanie (prírodovedecké, spoločenskovedné, matematické, filozofické) chápe v zmysle vnútorne diferencovanej dialektickej jednoty. V Marxovom pojme jednotnej vedy sa najvšeobecnejšie vyjadruje podstata procesu integrácie vied na rovine poznania, ktorý v súčasnosti prebieha, ale aj ich prepojenie s prakticko-pretváracou činnosťou, jej uplatnenia sa ako výrobnjej sily, ako aj jej ďalekosiahle spoločenské a ľudské dôsledky, ktoré sa výrazne prejavujú v procese súčasného vedecko-technického rozvoja. Marxova koncepcia jednotnej vedy, v ktorej „veda o človeku bude raz práve tak súčasťou prírodovedy, ako aj prírodoveda súčasťou vedy o človeku“, predpokladá práve takúto najširšiu integráciu vied, začlenenie všetkého vedeckého poznania do systému spoločenskej praxe.

Splnenie tohto základného programu však vyžaduje nielen vysoký stupeň rozvoja spoločenských vzťahov, nové inštitucionálne predpoklady rozvoja a aplikácie vied atď., ale aj vyriešenie množstva špecificky gnozeologických problémov vedeckého poznania, medzi nimi predovšetkým vyriešenie rozličných problémov vzťahu filozofie a prírodných vied. Viaceré z týchto otázok riešil v prvej etape rozvoja dialektického materializmu najmä Engels. Popri už spomenutých otázkach venoval mimoriadnu pozornosť objektívnej súvislosti filozofie s prírodnými vedami, pričom vynakladal veľa úsilia na to, aby si túto skutočnosť uvedomili sami prírodovedci, aby vedome pestovali a rozvíjali svoj vzťah k filozofii, pretože bez neho veda nebude mať takú filozofiu, akú potrebuje a akú si zaslúži. Engelsovo upozorňovanie na škodlivosť ilúzie prírodovedcov o tom, že sa môžu oslobodiť od filozofie, i jeho sarkazmy na adresu vševedúcich a všetko ľahko riešiacich filozofov typu Dühringa a jemu podobných, skrátka Engelsovo naliehanie na kultiváciu chápania a uskutočňovania vzťahu filozofie a prírodných vied sú známe. Známe je i to, že tieto upozornenia a naliehanie našli medzi vtedajšími prírodovedcami neprímerane malý ohlas, hoci to boli slová aktuálne, slová predvečer konca mechanistickej prírodovedy.

Lenin rozvíja v *Materializme a empiriokriticizme* svoju koncepciu vzťahu filozofie a prírodných vied zoči-voči zásadne novej situácii vo vedách, predovšetkým vedách fyzikálnych. Rozvíja ju však zároveň aj v zmenenej — v porovnaní so zakladateľmi marxizmu — filozofickej a všeobecnejšie ideologickej a napokon i spoločenskej situácii. Táto súradnica Leninovho uvažovania je nemenej závažná ako tá prvá. Iba v jednote oboch týchto fundamentálnych determinánt možno pochopiť

tak nové momenty v Leninovom rozpracúvaní už sformulovaných princípov marxistického chápania vzťahu filozofie a prírodných vied, ako aj — a najmä — nové akcenty a prvky, ktoré do tohto chápania prináša, ktorými ho obohacuje a ktorými otvára novú, leninskú etapu dialektickomaterialistického chápania vzťahu filozofie a prírodných vied.

Netreba sa rozširovať o tom, v čom spočívala nová situácia vo vedách: objav nových druhov žiarenia, rádioaktivity, relativistických efektov, silný vzostup matematizácie fyziky, odstránenie názornosti atď. a v dôsledku toho otrasenie a postupné zlyhanie mechanisticko-materialisticky fundovaného realizmu v oblasti fyzikálnej teórie. Tak isto len zbežne stačí pripomenúť druhú zložku určujúcu Leninov prístup k riešeniu otázky vzťahu filozofie a prírodných vied, totiž mimoriadne intenzívne vtiahnutie prírodovedy do ideologických a, cez ne i politických zápasov.

Skutočnosť, že zásadné zmeny v oblasti prírodných vied môžu výrazne zasahovať do oblasti svetonázoru, ideológie, ba i politicko-mocenských vzťahov, bola evidentná prinajmenšom od vzniku renesančnej prírodovedy. V priebehu 18., no najmä 19. storočia sa situácia zmenila v tom, že popri hrubej a brutálnej (zvyčajne klerikálnej) reakcii na vývin vedy sa objavila aj „zjemnená“, liberálna reakcia. Táto bola v opozícii voči spomenutej, avšak pokiaľ ide o to podstatné, o výklad zmyslu vedy a jej pokrokov, hodnoty vedy a najmä jej svetonázorových dôsledkov, postupovala konieckoncov v jej stopách. Naplno sa to začalo prejavovať v období, keď už vzniklo, upevnilo sa a získalo ozajstný historický vplyv hnutie smerujúce k revolučnej zmene spoločnosti, opierajúce sa o jej nový, dialektickomaterialistický výklad. Vtedy aj pri interpretácii zmien v prírodovedeckom poznaní a vyvodzovaní filozofických a svetonázorových záverov z neho dostala sa do popredia otázka, či sa tak deje dôsledne v duchu samej vedy, alebo sa pootvárajú dvierka idealizmu a fideizmu spolu s otázkou, akým spoločenským záujmom to slúži.

Leninovou zásluhou je, že toto jednoznačne a explicitne ukázal a vyvodil z toho i patričné dôsledky tým, že nastolil a rozpracoval otázku dialektiky vedeckosti a straníckosti vedeckého poznania všeobecne a filozofických záverov z neho zvlášť.

II

Leninove analýzy, ako aj názory mnohých marxistických filozofov a prírodovedcov-marxistov, zaoberajúcich sa skúmaním filozofických aspektov rozličných vedeckých koncepcií, ukazujú, že idea spätosti filozofie a prírodných vied síce počíta s relatívnou odlišnosťou týchto dvoch rovín poznania skutočnosti, zároveň však aj predpokladá, že filozofia je vnútorne vlastná veda. Filozofia je vo vede prítomná predovšetkým v podobe (najčastejšie skrytých) všeobecnoteoretických a všeobecno-

metodologických predpokladov. Na najhlbšej úrovni tieto predpoklady predstavujú vlastne základy vedy (danej oblasti vedy a danej vývinovej etapy vedy). Ďalej je tu prítomná v podobe gnozeologických problémov, ktoré sa v procese vývinu vedy ustavične vynárajú a ktoré možno riešiť iba prekročením sféry špeciálnych vied smerom k filozofii. Pritom toto prekročenie uskutočňujú nielen filozofi, zamýšľajúci sa nad gnozeologickými problémami vedy, ale veľmi často — vedome i nevedome — sami vedci. Napokon, ak ostaneme pri hrubej schéme v riešení vedeckých problémov, vo vedeckých teóriách či širšie vo vedeckých koncepciách sú obsiahnuté v nerozvinutej podobe aj predpoklady pre príslušné filozofické závery. Ak majú tieto závery vedecký charakter, nemôžu byť nejakým svojvoľným, voči špeciálnym vedám čisto vonkajším „filozofickým domýšľaním“ vedeckých koncepcií z hľadiska tej ktorej filozofie. Musí ísť o taký prístup k vedám, ktorý rešpektuje zároveň zásadnú spätosť i relatívnu odlišnosť filozofie a špeciálnych vied, t. j. o filozofickú interpretáciu vedeckých poznatkov, ktorá vyžaduje kritickú, metodickú, nijakým apriorizmom nepoznačenú filozofickú analýzu pokrokov špeciálnych vied. Takáto analýza je zároveň skúškou aplikability, heuristickej a explanačnej sily danej filozofickej koncepcie. Jej výsledkom je doplnenie, rozšírenie alebo aj viac či menej zásadná modifikácia kategoriálneho aparátu danej filozofie. Tento potom opäť v opakujúcom sa cykle vzájomného pôsobenia špeciálnovedeckého a filozofického poznania — ako dvoch stránok vedy — predstavuje prehĺbený všeobecnoteoretický a všeobecnometodologický základ špeciálnych vied. Zároveň dochádza aj k obohateniu svetonázorovej, ideologickej a prakticko-pretváracej účinnosti filozofie.¹

Tieto tri aspekty neoddeliteľne navzájom súvisia. Veľkou zásluhou Lenina je, že túto súvislosť základov vedy, jej gnozeologickej problematiky a filozofických záverov z nej preukázal v čase, keď sa moderná fyzika ešte len utvárala. Využívajúc jeho zásadné riešenia, dokázali marxistickí filozofi jednotu týchto aspektov napr. pri rozbere zmyslu a dosahu relativistickej reformulácie základných fyzikálnych pojmov a vzťahov, pri riešení problematiky determinizmu vo fyzike mikrosveta, pri analýze problému vzťahu mikročastice a meracieho prístroja, pri riešení filozofických otázok kozmológie atď.

Pravda, to všetko bolo a je možné len za predpokladu, že filozofia je adekvátna vede, inými slovami, že ide o vedeckú (v historickom

¹ Pre porovnanie uvádzame názor autorov Dyšlevého a Kanaka, ktorí píšu: „Filozofická analýza prírodných vied sa robí za účelom určiť svetonázorový, gnozeologický a logicko-metodologický zmysel výsledkov alebo ťažkostí vývinu prírodných vied. Keď analyzujú situáciu v prírodných vedách, usilujú sa filozofi zhodnotiť neobvyklé javy, ktoré zistili prírodovedci, nové predstavy a teórie, ktoré sa objavili vo vede, konfrontujú nové fakty so všeobecnými názormi na štruktúru a zákony objektívneho sveta, na zákonitosti ľudského poznania, ktoré filozofia (konkrétne filozofická koncepcia) už rozpracovala.“ (2, s. 209)

zmysle slova) filozofiu. Preto podstatnou súčasťou vzájomného vzťahu filozofie a prírodných vied je ostrý zápas medzi rozličnými filozofickými výkladmi, interpretáciami vedeckého poznania a jeho výsledkov. Keďže tu bojujú spolu filozofické smery, školy atď., nazdávajú sa prírodovedci veľmi často, že ide o zápasy a spory, pri ktorých sa filozofi síce odvolávajú na vedu, no ktoré s vedou, jej vnútorným životom, problémami a vývinom nemajú nič spoločné, alebo sa ho dotýkajú len málo a náhodne. Hoci už zakladatelia marxizmu upozornili na iluzívnosť tohto názoru a hoci si to začali uvedomovať aj niektorí prírodovedci, až Leninov *Materializmus a empiriokriticizmus* jasne a široko zdôvodnil aj túto stránku vzájomnej spätosti filozofie a prírodných vied.

Klasická veda a predovšetkým jej jadro: klasická fyzika ako základná vedecká teória makrosveta sa opierala o materialisticko-realistické (i keď do veľkej miery metafyzické) predstavy. Tieto tvorili jej zamlčaný, no prakticky všeobecne uznávaný, priam samozrejmy vnútorný predpoklad a jej idealistické interpretácie sa v značnej časti vedec-kých kruhov chápali ako dačo vonkajšie a sekundárne.

V období Leninovho pôsobenia je už situácia zásadne odlišná. Fyzikálne poznanie preniklo do kvalitatívne nových oblastí reality a začalo používať zásadne nové metódy. Jedno i druhé ďaleko presahovalo možnosti spontánneho materialisticko-realistického prístupu. To vytvára živnú pôdu pre idealizmus, ktorý sa — paradoxne — rodí do istej miery zo samej vedy. Zrejme tento paradox má na mysli Lenin, keď píše, že „reakčné tendencie plodí sám pokrok vedy“. (1, s. 283) Pre celé dejiny vzťahov vedy a filozofie platí, že „dôkazy, ktoré idealisti hľadajú vo vede, vkladajú do nej svojráznou interpretáciou jej poznatkov“. (3, s. 378) Lenže ak v klasickej fyzike tendenčnosť takéhoto prístupu k vede poväčšine priam bila do očí, v modernej fyzike vzhľadom na jej osobitosti sa stáva menej nápadnou. Situácia sa ďalej komplikovala tým, že filozofi vedúcej školy „fyzikálneho“ idealizmu — empiriokritici sa nepovažovali za idealistov, ale za stúpencov „tretej cesty“ vo filozofii. Dokázať idealistickú podstatu tohto smeru, jeho spriaznenosť s otvorene idealistickými filozofickými smermi a neupadnúť pritom do mechanistickomaterialistických zjednodušení vo výklade filozofického zmyslu vtedajšieho diania vo vedách mohol iba mysliteľ, ktorý postupoval dôsledne a tvorivo v duchu dialektického materializmu. Práve tým, že to dokázal, podal Lenin praktickú ukážku marxistického prístupu k vzťahu filozofie a prírodných vied, o to cennejšiu, že obsahovala aj závažné predikcie o ďalšom vývine prírodovedeckého i filozofického poznania, ktoré sa potvrdili.

Pritom „fyzikálny“ idealizmus už v Leninových časoch sprostredkoval a sprostredkúva aj dnes využívanie pokroku prírodovedeckého poznania filozofickým školám, ktoré nie sú primárne budované na analýze prírodovedeckého poznania, ktoré majú svoje fakticky apriórne filozofické základy, no pre zvýšenie presvedčivosti svojej argumentácie

rady využijú argumenty z oblasti vedy. Išlo a ide o viac alebo menej otvorene fideistické a reakčné smery.

Z toho vyplýva dvojaká škodlivosť „fyzikálneho“ idealizmu, proti ktorému je namierený Leninov *Materializmus a empiriokriticizmus* a ktorý musí byť i dnes predmetom zásadnej kritiky marxisticko-leninských filozofov. Po prvé je to deformovanie skutočných filozofických predpokladov a dôsledkov rozvoja modernej prírodovedy, po druhé to, že „fyzikálny“ idealizmus je spojovacím mostom medzi reálnymi problémami vedy a ich najrozmanitejšími dezinterpretáciami v širokej škále idealistických škôl a smerov.

Mimoriadne závažnou okolnosťou pritom už v Leninových časoch bolo, že na rozdiel od predchádzajúcej etapy dezinterpretácie filozofických súvislostí vedy teraz nebola výlučnou záležitosťou buržoázneho myslenia, ale našla početných prívržencov aj medzi teoretikmi, ktorí sa považovali za marxistov, resp. sympatizovali so socializmom. To je principiálne nový jav s ďalekosiahlymi dôsledkami. Empiriokriticizmus a pridružené smery, všetci tí, čo chceli na základe svojského výkladu zmien vo vede „doplniť“ či „modernizovať“ dialektikomaterialistickú filozofiu, nepredstavovali nejakú efemérnu epizódu vo sfére teoretických základov revolučného hnutia proletariátu (akou bol predtým napr. Dühringov „prevrat vedy“). Naopak, bol to pokus — ak máme použiť modernejšiu terminológiu — o „ideologické odzbrojenie“ robotníckeho hnutia. Lenin rozoznal toto nebezpečenstvo a presvedčivo ukázal, že ani taká oblasť — zdanlivo odtrhnutá od revolučného boja robotníckej triedy — ako je oblasť vzťahu filozofie a prírodných vied, nie je neutrálnou pôdou, na ktorej možno bez ideologických a politických následkov predvádzať „voľnú hru ideí“ a „tvorivých“ nápadov.

V tejto stránke Leninovho vášnivého vystúpenia proti „fyzikálnemu“ idealizmu sa naplno realizoval ten moment, ktorý bol obsiahnutý už v dielach zakladateľov marxizmu, no nebol u nich rozvinutý: totiž uznanie ideologických dôsledkov využívania výsledkov a ťažkostí prírodných vied, zdôraznenie straníckosti jednak vo filozofickom výklade prírodných vied, no sprostredkovanie a v určitých ohľadoch aj priamo v prírodných vedách. Leninove analýzy ukázali a ďalší vývin uvedenej problematiky potvrdil, že tento aspekt je jednou z konštitutívnych zložiek rozvoja poznania a jeho sociálnej realizácie. Marxisticko-leninská filozofia musí mať túto stránku veci ustavične na zreteli a musí ju zdôrazňovať najmä vzhľadom na tých prírodovedcov, ktorí sa nazdávajú, že vedecké poznanie jestvuje a rozvíja sa bez súvislostí s ideologickými a sociálnymi zápasmi doby, ktorí naivne veria, že veda, pretože sa usiluje o objektívnosť, stojí celkom mimo subjektivity sociálnych a predovšetkým triednych zápasov.

Vychádzajúc z povedaného, pokúsme sa teraz aspoň stručne zhrnúť tie leninské prístupy k chápaniu vzťahu filozofie a prírodných vied, ktoré považujeme za najzákladnejšie a najpodnetnejšie.

1. Analýzou filozofických otázok rodiacej sa modernej vedy Lenin potvrdil a tvorivo rozvinul princíp jednoty materializmu a prírodných vied. Pritom nešlo o lineárnu prolongáciu doterajšieho chápania tejto jednoty, ale o vypracovanie zásadne nového chápania, ktoré obsahovalo: a) prekonanie starej mechanistickej koncepcie vedy a metafyzického typu materializmu; b) potvrdenie platnosti materializmu ako základu vedeckého myslenia v situácii, keď nový rozvoj vedy prinášal argumenty zdanlivo opačného charakteru; c) ďalšie prehĺbenie novej vývinovej formy materializmu na základe rozboru dialektického charakteru modernej vedy a kritiky idealistických a nedialektických prístupov k nej. Iba na základe nového, dialektického materializmu bolo možné dokázať vedeckú neopodstatnenosť tvrdení typu „hmota mizne“ a pod., vyvrátiť agnostické konzekvencie zo zistenia neabsolútnosti (relatívnosti, historickosti) nášho poznania objektívnej skutočnosti a ďalšie tézy „fyzikálneho“ idealizmu. Zároveň na základe takého materializmu mohol Lenin sformulovať závažné myšlienky pre rozvoj filozofie i prírodných vied ako nový pojem hmoty, tézu o nevyčerpatelnosti elektrónu, nevyhnutnosť uznať nové chápanie vzťahu látky a energie, priestoročasových vzťahov atď.

2. V úzkej spojitosti s tým dokázal Lenin, že nijaký idealizmus vrátane „fyzikálneho“ idealizmu a pokusov o tzv. tretiu cestu vo filozofii nie je a nemôže byť primeranou odpoveďou na požiadavky, ktoré pred filozofiou stavia moderná veda. Dokázal, a) že zdanlivo antimaterialistické dôsledky modernej vedy sú idealistickou dezinterpretáciou vedy, vyplývajúcou — ak ostaneme pri gnozeologických príčinách — buď z neschopnosti či nechuti pochopiť premenlivosť a pružnosť pojmov, alebo z neoprávnenej absolutizácie nových momentov v metóde vedy, najmä vysokého stupňa jej matematizácie a rastu nenázornosti; b) že vypomáhanie si empiriokriticizmom (resp. novokantovstvom) v marxistickej filozofii je dôsledok nepochopenia jej podstaty, stotožňovania starého materializmu s novým a jedným z prejavov revízie marxizmu; c) že ani oblasť vzťahov filozofie a prírodných vied nie je situovaná bokom od boja strán vo filozofii (určovaného v konečnom dôsledku triednou diferencovanosťou spoločnosti), naopak, že v určitých podmienkach sa môže stať jednou z ťažiskových sfér tohto boja.

3. Nový vývin v prírodných vedách vyžaduje od vedcov, ak sa nechcú stať obeťou idealistickej falzifikácie charakteru a zmyslu tohto vývinu (s negatívnymi dôsledkami pre ich vedeckú činnosť), zaujať kvalifikovaný filozofický postoj k fundamentálnym otázkam svojej vedy, dialektikomaterialistický postoj. Lenin presvedčivo ukázal, že tradičná

spontánna, teda osobitne nekultivovaná filozofia prírodovedcov, ktorá napriek všetkým nedostatkom v rozhodujúcich otázkach napokon umožňovala vedcom v období klasickej prírodovedy vo väčšine prípadov zaujať stanovisko blízke či aspoň súmeriteľné s materialistickou pozíciou, sa vznikom modernej prírodovedy antikvovala. Vcelku sa síce zachovalo presvedčenie prírodovedcov, že skutočnosť, ktorú skúmajú, jestvuje mimo ich vedomia. Ale pretože ide o skutočnosť rádove odlišnú od makrosveta, pretože ako objekt vedy nevystupujú bezprostredne dané veci a vzťahy, ale ich zobrazenia v podobe údajov prístrojov, rovníc, modelov, abstraktných konštrukcií, labilizovalo sa pôvodné živelné materialisticko-realistické presvedčenie vedcov a mnohí z nich sa stali náchylnejší k argumentom pozitivistických a podobných koncepcií.

Teda vznikom modernej vedy sa z myslenia prírodovedcov nevytratil moment realistického (potenciálne materialistického) presvedčenia o existencii objektívnej reality, zákonitosti atď. ako skutočného predmetu vedeckého bádania. Aj Leninove analýzy ukázali, že spontánna filozofia prírodovedcov ostáva dôležitým spojencom moderného materializmu, no ukázali tiež, že rozvíjanie tohto spojenectva sa stalo pre obe strany v porovnaní s minulosťou náročnejším.

4. Lenin tiež dôrazne odlišil sféru filozofických (gnozeologických) problémov od otázok špeciálnovedeckých, v ktorých považoval filozofiu za nekompetentnú. Napísal: „Keď budeme rozoberať otázku, aká je súvislosť medzi jednou školou najnovších fyzikov a obnovením fyzikálneho idealizmu, je prirodzené, že nám ani na um nezíde dotýkať sa špeciálnych oblastí fyziky. Nás zaujímajú len gnozeologické závery z niektorých určitých téz a všeobecne známych objavov. Tieto gnozeologické závery sa ponúkajú samy od seba do takej miery, že sa ich dotýka aj mnoho fyzikov. A nielen to, medzi fyzikmi sú rozličné smery, na tomto základe vznikajú isté školy. Naša úloha sa preto obmedzuje na to, aby sme presne ukázali, v čom je podstata rozdielov medzi týmito smermi a v akom vzťahu sú k základným líniam vo filozofii.“ (1, s. 234) Toto rozlíšenie platí v princípe aj pre celú ďalšiu etapu rozvoja marxisticko-leninskej filozofie prírodných vied. Vždy, keď došlo k jeho narušeniu, keď sa v mene filozofie vedám oktrojovali isté hľadiská a riešenia v špeciálnovedeckých otázkach, bolo to na škodu vied i na škodu filozofie. Inými slovami, leninská koncepcia jednoty filozofie a prírodných vied vôbec neruší, ale naopak, zdôrazňuje špecifikum týchto dvoch oblastí poznania skutočnosti.

IV

S. I. Vavilov napísal o Leninovom *Materializme a empiriokriticizme* tieto výstižné slová: „Udivujúca zvláštnosť tejto Leninovej knihy tkvie v tom, že jej obsah sa odhaľuje čoraz výraznejšie a plnšie úmerne tomu, ako sa do hĺbín času vzdáľuje od nás doba, v ktorej vznikla.“ (4, s. 85)

A skutočne čas nielenže dal zapravdu Leninovi, leninskému výkladu podstaty prelomu vo vedách na počiatku nášho storočia, jeho charakteristike nových prvkov vo vzťahu filozofie a prírodných vied a jeho predikciám, ale zároveň účinnosť mnohých jeho prístupov prehĺbil tak, že teraz, s odstupom času sa ich aktuálnosť ešte zvyšuje.

Okrem vývinu modernej fyziky, ktorý potvrdil správnosť Leninových názorov na povahu jej „krízy“ i na základné vývinové tendencie jej fundamentálnych pojmov a predstáv, potvrdzuje uvedené konštatácie aj osud tých koncepcií, ktoré sa v takej imperatívnej podobe vydávali na začiatku nášho storočia i desaťročia po ňom za filozofiu najnovšej vedy. Tieto koncepcie a ich predstavitelia sú už dnes súčasťou repertoáru dejín filozofie a nezaberajú ani tu — možno to povedať bez akejkoľvek zlomyseľnosti — priveľa miesta. Nech už ide o predstaviteľov rozličných variantov druhej fázy pozitivizmu, proti ktorým Leninova kritika mierila predovšetkým alebo o novokantovcov či ďalšie, menej významné smery.

Najpoučnejší v tomto ohľade je osud pozitivizmu. Po rozkvetení subjektivistických, formalistických, relativistických a ďalších antimaterialistických a antidialektických momentov, ktorým zdanlivo (pri určitej interpretácii) prial vývin fyzikálneho poznania do tridsiatych-štyridsiatych rokov nášho storočia, dochádza postupne k diferenciacii vo vnútri pozitivizmu. Tento proces vyvrcholil v šesťdesiatych rokoch proklamáciou nástupu tzv. postpozitivistickej éry. Pod tlakom objektívnych zákonitostí vývinu vedy dospeli jej predstavitelia k faktickému popretiu mnohých základných princípov pozitivistickej filozofie vedy, podstatne zvýšili svoj záujem o výskum procesu vývinu vedy a v ich dielach výrazne zosilneli realistické momenty. Postupný rozpad pozitivizmu potvrdzuje Leninovo zdôrazňovanie zakotvenosti nášho poznania v objektívnej realite, rozhodujúceho významu povahy a vývinu samej skutočnosti pre naše poznanie a dialektického charakteru vedeckého poznania. Zároveň potvrdzuje aj jeho tézu o straníckosti filozofie. Ak je totiž postpozitivismus nútený pod tlakom vývinu vedy odvrhnúť viaceré základné princípy novopozitivistickej filozofie vedy a v niektorých smeroch sa priblížiť adekvátnejším hľadiskám na vedu a jej vývin, nemieni ustúpiť v oblasti názorov na spoločnosť, najmä pri výklade takých pojmov ako demokracia, sloboda a ďalšie. V exemplárnej podobe sa s tým stretávame v prácach K. Poppera, no apologetika kapitalizmu a výpady proti komunizmu nie sú cudzie ani ďalším predstaviteľom tohto smeru. Toto je ďalším potvrdením Leninovej tézy, že za bojom strán vo filozofii, ktorý sa zdanlivo týka iba (alebo predovšetkým) výkladu zmyslu a povahy zmien v prírodných vedách, sa skrýva ostrý zápas sociálnych a politických síl, boj reakcie a spoločenského pokroku.

Tento zápas determinuje aj stanoviská prírodovedcov v kapitalistických krajinách, ktorí sa vyslovujú o filozofických otázkach svojej vedy. Aj u nich vidno výrazný posun od subjektivismu a relativizmu k realiz-

mu, k akceptovaniu dialektických črt vedy a v niektorých prípadoch k takým hľadiskám pri riešení konkrétnych gnozeologických problémov ich vedy, ktoré sú prinajmenšom porovnateľné s dialektikomaterialistickými. Akonáhle sa však začnú zapodievať všeobecno-svetonázorovým zmyslom výsledkov vedy a najmä jej vzťahmi k sociálnym procesom našej doby, objavuje sa často váhanie, rozpaky i celkom „alogické“ závery protirečiace hľadiskám, uplatneným pri posudzovaní „čisto prírodovedeckej“ problematiky. To však nič nemení na skutočnosti, že počet vedcov, ktorí sa fakticky riadia vo väčšej či menšej miere obdobnými princípmi vzťahu filozofie a prírodných vied, aké sme naznačili, rastie aj v nesocialistických krajinách. Potvrdzujú to vedecké časopisy či podujatia takého druhu, ako bol seminár UNESCO pri príležitosti stého výročia narodenia V. I. Lenina (pozri 5). Zároveň však treba uviesť, že v súvislosti so zostrovaním ideologického zápasu medzi socializmom a kapitalizmom narastajú tendencie vedome a nezakryte vťahovať vedu, jej nesmiernu autoritu do otvorených antikomunistických útokov. Hoci sa tieto útoky môžu opierať iba o hrubé skresľovanie charakteru a tendencií súčasných prírodných vied, angažujú sa v nich, žiaľ, aj viacerí významní vedci, u ktorých v tomto ohľade ich sociálnopolitická orientácia prevážila nad vedeckou serióznosťou. Priam ukázkovým prípadom takéhoto postupu je napr. kniha J. Monoda *Náhoda a nevyhnutnosť*.

Keď sa pozrieme na uplatňovanie leninských princípov vzťahu filozofie a prírodných vied u marxistických filozofov, zisťujeme, že v posledných dvoch desaťročiach došlo — najmä v sovietskej filozofii, no nielen v nej — k ich skutočne tvorivej aplikácii a rozvíniu.

Vieme o vážnych chybách, ktorých sa viacerí marxistickí filozofi a k marxizmu-leninizmu sa hlásiaci vedci v tejto oblasti dopustili v období netvorivého prístupu k ideám klasikov. Vieme aj o opačnom, revisionistickom extrémne, ktorý sa priživoval okrem iného aj na týchto chybách dogmatizmu. Rozhodujúce však je, že asi od polovice päťdesiatych rokov sa v marxisticko-leninskej filozofii presadila výrazná tendencia k neschématickému uplatňovaniu leninských princípov vzťahu filozofie a prírodných vied. Počiatky neboli ľahké. Objavili sa dokonca pokusy oživiť v novej, modifikovanej podobe naturfilozofiu (pod názvom „dialektika prírody“), vznikali práce filozofov výborne fundované znalosťou špeciálnovednej problematiky (čo samo osebe je nepochybne cenné), no sterilné vo filozofickom ohľade. Tieto práce výstižne zhodnotil Todor Pavlov, keď povedal: „V poslednom čase... sa medzi určitou časťou filozofov rozličných krajín rozšíril zvláštny „filozofický“ štýl, keď hovoria a píšú o filozofických otázkach bez toho, že by analyzovali a riešili ich podstatu, ale vykladajú výlučne špeciálne problémy tej či onej prírodnej, spoločenskej alebo technickej vedy. Pri takomto „filozofovaní“ nejde vôbec o gnozeologické stavenie a riešenie problémov,

hoci prirodzený beh udalostí k nim privádza nielen filozofov, ale aj prírodovedcov.“ [5, s. 48]

No súbežne s týmito tendenciami, ktoré pri všetkých svojich nedostatkoch vyjadrovali prehĺbenie záujmu marxisticko-leninských filozofov o konkrétne problémy prírodných vied, sa objavovali aj prvky prístupu, ktorý sa v súčasnosti stal dominujúci. Ide o taký prístup, keď filozofi na základe dobrej znalosti základných problémov špeciálnych vied a ich vývinových trendov stavajú si a riešia gnozeologické, metodologické, logické, svetonázorové, sociálno-ideologické a ďalšie otázky, ktoré prináša rozvoj prírodovedeckého poznania. Ako mimoriadne efektívny spôsob kladenia a riešenia otázok tohto druhu sa ukázali pracovné, neformálne stretnutia filozofov-špecialistov a odborníkov v príslušnej prírodnej vede. Týmito stretnutiami sa vlastne naplnila ďalší z leninských princípov vzťahu filozofie a prírodných vied, sformulovaný v Leninovej stati o bojovom materializme. Leninova predstava tvorivej spolupráce dialektikomaterialistických filozofov s predstaviteľmi modernej vedy počítala práve s takýmto skutočne partnerským vzťahom oboch strán, plným vzájomného rešpektu, porozumenia a vedeckej nekompromisnosti pri riešení otázok, ktoré vývin vedeckého poznania stavia zároveň pred prírodovedcov i filozofov.

LITERATÚRA

1. LENIN, V. I.: Materializmus a empiriokriticizmus. Bratislava 1975.
2. ДЫШЛЕВЫЙ, П. С. — КАНАК, Ф. М.: Materialističeskaja filosofija i razvitije nauki. Kyjev 1977.
3. POLIKAROV, A.: Problemi na naučnoto poznanije ot metodologična gledna točka. Sofia 1977.
4. ВАВИЛОВ, С. И.: Sobr. soč., zv. 3. Moskva 1956.
5. Zborník: Lenin a súčasná prírodoveda. Praha 1972.

К ЛЕНИНСКОЙ КОНЦЕПЦИИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ФИЛОСОФИИ И ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ

Милан Зиго

Вопросы взаимоотношения философии и естествознания Ленин решал в период, который от периода деятельности Маркса и Энгельса отличался в двух существенных отношениях: наука (физика) переживала качественное изменение, в то же время знания и трудности наук стали интенсивно использоваться в социально-политической борьбе против сил социализма. Анализируя конкретную ситуацию в науках, принципы и последствия „физического“ идеализма, Ленин сформулировал и применил на практике также основные принципы диалектико-материалистической концепции взаимоотношения философии и естественных наук. При этом он исходил из идеи о принципиальном единстве науки и научной

философии. Задача философии — на основе гносеологического анализа объяснить и разработать категориальные основы наук, способствовать решению их гносеологических проблем и вывести из прогресса науки адекватные мировоззренческие последствия. При этом научная философия вступает в конфликт с различными формами идеалистической дезинтерпретации науки, которые оказывают отрицательное воздействие на развитие науки и философии и используются также для проведения классовых интересов буржуазии. В споры об адекватной интерпретации научного познания включаются и многие естествоиспытатели. Характер современной науки, и также некоторые черты „физического“ идеализма затрудняют ученым ориентацию в данной проблематике, в силу чего они, как правило, уже не могут довольствоваться стихийно-реалистической позицией, как это имело место в классической науке. Оптимальным методом разумного развития взаимоотношения философии и естествознания является активное взаимное сотрудничество диалектико-материалистических философов и естествоиспытателей при решении философских вопросов, возникающих в процессе развития научного знания. Данный метод предполагает у философов главным образом знание наук и учет их специфики, что имплицитно также подразумевает понимание более широких связей борьбы за философскую интерпретацию современной науки, в том числе идеологическо-политических связей.

ZUR LENINSCHEN KONZEPTION DES VERHÄLTNISSIS ZWISCHEN PHILOSOPHIE UND NATURWISSENSCHAFT

Milan Zigo

Lenin löste die Frage nach einem Verhältnis zwischen Philosophie und Naturwissenschaft zu einer Zeit, die sich von jener Zeit, in der Marx und Engels wirkten, durch zwei wesentliche Bezüge unterschied: die Wissenschaft (Physik) unterlag einer qualitativen Veränderung und zugleich wurden die Erkenntnisse und Schwierigkeiten der Wissenschaften intensiv im sozial-politischen Kampf gegen die Kräfte des Sozialismus ausgenützt. Indem Lenin die konkrete Situation der Wissenschaften, wie auch die Ursachen und Wirkungen eines „physikalischen“ Idealismus untersuchte, formulierte und applizierte er auch in praktischer Hinsicht die Grundprinzipien einer dialektisch-materialistischen Konzeption des Verhältnisses zwischen Philosophie und Naturwissenschaft. Ausgegangen ist er dabei aus der prinzipiellen Einheit von Wissenschaft und wissenschaftlicher Philosophie. Aufgabe der Philosophie ist es, aufgrund einer gnoseologischen Analyse die kategorialen Grundlagen der Wissenschaften zu klären und auszuarbeiten, zur Lösung ihrer gnoseologischen Probleme beizutragen und aus den Fortschritten der Wissenschaften angemessene weltanschauliche Folgerungen zu ziehen. Dabei gerät die wissenschaftliche Philosophie in Konflikt mit den mannigfaltigen Formen idealistischer Desinterpretation der Wissenschaft, die auf die Entwicklung der Wissenschaft und Philosophie negativ einwirken und die auch dazu ausgenützt werden, die klassenmässigen Interessen der Bourgeoisie durchzusetzen. Auch zahlreiche Naturwissenschaftler greifen in den Streit um eine angemessene Interpretation der wissenschaftlichen Erkenntnis ein. Die Natur der modernen Wissenschaft, so wie auch manche Züge des „physikalischen“ Idealismus erschweren den Wissenschaftlern eine Orientierung im Rahmen dieser Problematik, so dass die Wissenschaftler in der Regel nicht mehr mit einem elementar-realistischen Standpunkt auskommen, wie es in der klassischen Wissenschaft der Fall war. Die optimale Methode einer gesunden Entfaltung des Verhältnisses zwischen Philosophie und Naturwissenschaft ist eine aktive Zusammenarbeit zwischen dialektisch-materia-

listischen Philosophen und Naturwissenschaftlern bei der Lösung philosophischer Fragen, die im Entwicklungsprozess der wissenschaftlichen Erkenntnis aufkommen. Dies setzt voraus, dass die Philosophen mit den Hauptproblemen der Wissenschaften vertraut sind und ihre Besonderheit respektieren und dass sich die Wissenschaftler ihrerseits wiederum bewusst die wissenschaftliche Philosophie aneignen, was auch eine Einsicht in die breiteren Zusammenhänge des Kampfes um eine philosophische Interpretation der zeitgenössischen Wissenschaft, wie auch ideologisch-politischer Zusammenhänge impliziert.